

Lukács Miklós

AZ ÁLLAMI EGYHÁZÜGYI HIVATAL MŰKÖDÉSÉHEZ

Virág János Borsod-Abaúj-Zemplén megyei egyházügyi megbízott tevékenysége (1952–1955)

Amikor 2003 augusztusában először ellátogattam a Borsod-Abaúj-Zemplén (BAZ) Megyei Levéltár Mezőcsáti Fiókleveletárába, már egyértelműen látszott, hogy milyen hatalmas anyaggal is találkozok az a kutató, aki az állam egyházakat felügyelő szerve, az 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) BAZ megyei tanácshoz kihelyezett egyházügyi előadói által készített jelentésekkel kíván foglalkozni.¹ A viszonylag jól rendezett, kézzel írt vagy írógépelte iratok egymás mellé állításával kialakult egy összefüggő egységet alkotó forráscsoport, amely a kronologikus sorrend tekintetében hiányosságokat mutat ugyan, de a későbbi kutatások során egyáltalán nem kizárt, hogy ezeket a „lyukakat” pótolni lehet.

A BAZ megyei tanács mellé kinevezett egyházügyi megbízottak közül egy személyt választottam, aki 1952 végétől dolgozott az ÁEH alkalmazásában. A választás azért esett rá, mert személyén keresztül jól illusztrálható, hogy a műveltséggel, szakértelemmel szemben mennyire a megbízhatóság játszott szerepet egy ilyen kulcspozíció betöltésénél, illetve mert az általa készített jelentések egyértelműen alkalmasnak bizonyulnak azon területek bemutatására, amelyek az Egyházügyi Hivatalt – és értelemszerűen rajta keresztül az elnyomó hatalom vezetőit – érdekelték.

A forrásfeldolgozás korántsem teljes. Munkám során elsősorban a különféle jelentésekre koncentráltam, mert ezekből egyértelműen nyomon követhető az egyházak „legyőzésének” folyamata, az ennek érdekében alkalmazható és alkalmazandó eszközök tárháza. Az itt bemutatásra kerülő dokumentumok természetesen csak egy rendkívül kis szeletét mutatják be egy jól működő gépezetnek, de mégis nagy jelentőséggel bírnak, ugyanis hasonló jelentések százai, sőt ezrei készültek országszerte, így maguk a jelentések vallanak egyrészt a megfigyelt személyéről, másrészt egy egész rendszer, egy egész korszak működési mechanizmusáról egyaránt.²

Állami egyházpolitika Magyarországon 1945 után

A náci, majd a szovjet megszállás, illetve az ezt követően kialakuló új rend megszilárdulása a történelmi egyházakra nézve konfliktusok egész sorozatát hozta. A II. világháborút követően a régi rendszerrel együtt az egyházak is a vádlottak padjára kerültek, és a nemcsak hazánkban, hanem egész Európában megjelenő, a háborúért felelősök jogos megbüntetésére irányuló vágyat kihasználva Magyarországon is megkezdődött az egyházi pozíciók szisztematikus szétverése.

¹ A dokumentumok két fondszámon találhatóak meg a levéltárban: *BAZ Megyei Tanács Titkos Ügykezelési (TÜK) iratai XXIII-1/C* és *BAZ Megyei Titkárságának iratai XXIII-3*.

² Ebben a témában írtam szakdolgozatot az ELTE BTK történelem szakán, melyben mellékletként – részben vagy egészben – közöltem az általam megtalált és fontosnak vélt levéltári forrásokat. Jelen tanul-

1944–45-ben Magyarország is a szovjet érdekszféra részévé vált. A sokak által felszabadítóként fogadott, de már a kezdetektől megszállóként viselkedő Vörös Hadsereg jelenlétének segítségével az ország szuverenitása közel fél évszázadon keresztül korlátozva volt. A Szovjetunió és a magyar kommunisták célja már 1944-től egyértelműen az ország szovjetizálása volt, melynek fontos elemét jelentette a magyarországi egyházak – köztük elsősorban a katolikus egyház – elleni burkolt, majd a 1947/48 fordulóját követő nyílt fellépés.

*

Az állam és egyház viszonyának meghatározásánál közjogi értelemben négy forma különböztethető meg: 1) az államegyházi modell, 2) az egy vallásfelekezet túlnyomó szerepének elismerése (nemzeti egyház), 3) az állam különböző mértékű támogatása az összes felekezetnek és 4) a laikus (semleges) állam elválasztása minden egyháztól. Az elválasztáson alapuló rendszeren belül további két csoport megkülönböztetése szükséges, az elválasztást motiváló politikai célok alapján. Az első csoport a békés elválasztás, ahol a vallásszabadság biztosítása a cél, míg a második csoportba a vallás, az egyházak visszaszorításának politikája, az ellenséges szeparáció áll. Az előbbire példa az USA, az utóbbira a kommunista államok.³

Magyarországon – csakúgy, mint a szovjet blokk többi államában – a politikai cél az ellenséges szétválasztás modelljéhez közelített, annak ellenére, hogy a koalíciós években a deklarált cél a vallásszabadság, az egyházak egyenjogúságának és a szabad működésének biztosítása volt (békés szeparáció), de összességében kimondható, hogy bár az állam és az egyház elválasztása megtörtént, a semleges állam nem valósult meg.⁴

Az állam és az egyház névleges szétválasztása érdekében hozott intézkedések három csoportba sorolhatók:

1. az egyházak gazdasági hatalmának megtörése;
2. az egyházak közéleti, kulturális és politikai aktivitásának leszűkítése, visszaszorítása és felszámolása;
3. az egyházak oktató-nevelő monopóliumának megszüntetése.⁵

Az egyházakkal szembeni fellépés – természetesen – a kizárólagos politikai hatalom kiépítésével párhuzamosan haladt. 1948–49-re a kommunisták felszámolták a polgári rend szinte valamennyi elemét, így 1950-re a katolikus egyház maradt az egyetlen, amelyet nem sikerült maradéktalanul alávetni, megsemmisíteni, amely ellent mert mondani az egyre erősebb totális hatalomnak.

1949 nyarára befejeződött a baloldali hatalomátvétel, és 1949. augusztus 20-án hatályba lépett az új alkotmány, s ezt követően már nem az állam és az egyház szétválasztása ment végbe,

---

mány megírásához Gergely Jenő professzor úr számos, a témához kötődő írása mellett elsősorban Balogh Margit, Szántó Konrád, Szabó Csaba és Köbel Szilvia publikációira támaszkodtam, felhasználva természetesen a különböző folyóiratokban megjelent rövidebb, illetve önálló kötetként publikált hosszabb írásokat is.

³ Vö. KÖBEL 2005, 13.

⁴ Lásd *Uo.*, 14.

⁵ Vö. BALOGH–SZABÓ 2002, 10.

hanem az egyház állami ellenőrzés alá vonása, *államosítása*. Ha ugyanis megtörténik az állam és az egyház szétválasztása, az állam számára – elméletileg – az egyházak működése közömbössé válik, mivel azok a civil társadalom autonóm szervezetei, illetve ami esetünkben lényegesen fontosabb, nem lehet az állam által szabályozott és ellenőrzött.⁶ Éppen ebből következik, hogy miért is bírtak olyan nagy jelentőséggel az állam és az egyházak között létrejött megállapodások, melyeket a protestáns felekezetekkel 1949 őszén–telén megkötöttek, míg a katolikus egyházzal csak 1950. augusztus 30-án.⁷

A megállapodás aláírása egy rendkívül összetett problémát vet fel. Az egyezmény elfogadásához nemcsak a szerzetesrendek elleni állandó támadások, hanem még inkább a Szentszéktől való teljes izoláltság járult hozzá, nem elfelejtve természetesen a „békemozgalom” életre hívását, a hitoktatás helyzetét, illetve az egyes püspökök, egyházakhoz kötődő személyek elleni nyílt, megalázó támadásokat. A megállapodásban viszont egyáltalán nem szerepelt a két legfontosabb kérdés: a Szentszékkal való viszony rendezése és a szerzetesek ügye.⁸

A megegyezéstől a magyar katolikus vezetés a helyzet konszolidációját, a békésebb átmenetet remélte, azonban rövid időn belül kiderült, hogy a megállapodás nem a katolikus egyház érdekeit szolgálja, ám még fontosabb volt az a tény, hogy az egyezmény, illetve a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása⁹ nem váltotta be maradéktalanul a kommunista reményeket sem. A történetek ellenére az egyház változatlanul az ellenzéki intézménye volt, és bár szinte csak a vallásgyakorlás maradt ennek egyetlen formája, a hívek éltek ezzel.

A kommunista hatalom hazánkban is megszervezte a magyarországi egyházak ellenőrzésének, illetve az állam és az egyházak között létrejött egyezmények betartásának felügyeletét ellátó Állami Egyházügyi Hivatalt.

Grösz József kalocsai érsek letartóztatásának másnapján (1951. május 19.) jelent meg az 1951. évi első törvény az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) felállításáról.¹⁰ A törvény a hivatal felállításának célját az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésében jelölte meg, a működéshez szükséges személyi és dologi kiadások fedezésére pedig előírta, hogy az állami költségvetésben külön címen szerepeljen az erre fordítandó összeg. A törvény értelmében továbbá a vallás- és közoktatási minisztérium vallásügyekkel kapcsolatos ügyköre megszűnt, mivel a hivatal felállításával minden vallással kapcsolatos ügy intézése az ÁEH-n keresztül történt. A hivatal a minisztertanács felügyelete alá tartozott. A törvény végrehajtásáról a 110/1951. számú minisztertanácsi rendelet intézkedett, az ÁEH első elnöke Kossa István lett.¹¹

Az ÁEH természetesen nem sajátos magyar intézmény volt, minden szocialista államban működött (működik) ilyen hivatal. A Szovjetunióban 1943 elején állt fel a minisztertanács felügyelete alá tartozó Egyházügyi Tanács, Romániában – a szocialista országok között elsőként – 1948-ban hozták létre a Felekezetügyi Hivatalt. Csehszlovákiában 1949. október 25-én jött

⁶ Vö. IZSAK–NAGY 2004, 13. (A Magyar Népköztársaság Alkotmányát, a 1949. évi XX. törvényt lásd *Uo.*, 141–149.)

⁷ A népköztársaság kormánya és a püspöki kar megállapodását lásd *Uo.*, 159–161.

⁸ Vö. *Grösz-per* 2001, 17.

⁹ Az Elnöki Tanács 34/1950. számú törvényerejű rendelete (1950. szeptember 7.).

¹⁰ Lásd *Szöveggyűjtemény* 2000, II., 50.

¹¹ Vö. BALOGH–GERGELY 1993, 295.

létre az Állami Egyházügyi Titkárság, Lengyelországban 1950. április 19-én az Egyházügyi Hivatal, míg Kínában 1951. januárjától működött a Kínai Államtanács Egyházügyi Hivatala. Minden hivatal a minisztertanács vagy az annak megfelelő szerv alá rendelve működött, vagy éppen működik például napjainkban is Kubában, ahol a kommunista párt központi bizottsága irányítja az Egyházügyi Hivatalt.¹²

A Kossa István vezetése alatt álló ÁEH megalakulása után rövid időn belül működőképessé vált.¹³ Az Egyházügyi Hivatal megszervezésével az egyházakat teljes mértékben az állam alá rendelték; az egyházakkal kötött megállapodások felügyelete pedig kiváló lehetőséget nyújtott a hivatalnak az egyházak széles körű megfigyelésére, ellenőrzésére, korlátozására, s a rendkívül gyorsan kiépülő központi és országos hivatali szervezet pedig megteremtette ennek feltételeit is.

*Az Állami Egyházügyi Hivatal Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
Virág János egyházügyi megbízott tevékenysége (1952–1955)*

A Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén felmerülő, egyházakkal kapcsolatos ügyek intézését, csakúgy, mint az ország többi megyéjében, a megyei tanács mellé kiküldött egyházügyi megbízott végezte. Az egyházügyi előadó kezében futottak össze a megye járásaiból érkező, az adott településeken történeteket tartalmazó jelentések, melyek alapján elkészültek például a központ felé továbbítandó havi jelentések, illetve az egyházügyi előadó továbbította a járáások felé a központból érkező utasításokat is. A megyei megbízottak ezen túl egyes konkrét eseményekről (eseményjelentés), vagy éppen az általános helyzetről (összefoglaló jelentés) is jelentettek a Hivatal felé, akárcsak azokról a konkrét ügyekről, amelyekről a központ információt kért. Az előadók feladatkörébe tartozott továbbá, hogy kiszállásokat hajtsanak végre, személyesen jelen meg lehetőség szerint a legtöbb helyen.

A tanulmányban tárgyalni kívánt időszak döntő részében BAZ megye területén Virág János látta el az egyházi ügyekkel kapcsolatos teendőket. Életéről egyelőre meglehetősen keveset lehet tudni. 1911-ben született, iskolai végzettségét tekintve a dolgozók 7. gimnáziumát tüntették fel a BAZ megyei végrehajtóbizottság oktatási és népművelési alosztályának dolgozóiról készült kimutatásban.¹⁴ Eredeti szakmája géplakatos, vasesztergályos. 1929-től volt szakszervezeti tag, 1931-től a Szociáldemokrata Párt, 1945-től a Magyar Kommunista Párt tagja. 1949. szeptember 1-jétől a BAZ megyei tanács Tankerületi Főigazgatósága alkalmazásában állt, kezdetben, mint személyügyi előadó, majd mint szakfelügyelő.¹⁵ 1952-ben nevezték ki egyházügyi előadónak a BAZ megyei tanács mellé, s egészen 1956-ig dolgozott ebben a beosztásban. Azt, hogy pontosan meddig, egyelőre nem lehet tudni, ugyanis csak annyi bizonyos, hogy 1956 elején

¹² BALOGH 1991, 24.

¹³ Az ÁEH szervezeti felépítéséről lásd *Hangulat-jelentések* 2000, 59; SZÁNTÓ 1990, 18–22.

¹⁴ *Kimutatás BAZ Megye Oktatási és Népművelési Alosztályának valamennyi dolgozójáról*, BAZ Megyei Tanács V. B. Oktatási Osztály XXIII – 12 58/1951.

¹⁵ Lásd *Uo.*, ill. *BAZ Megyei Tankerületi Főigazgatóság kimutatása*, BAZ Megye Tankerületi Főigazgatóság XXIV–501/a 53/1950 és *BAZ Megye Tanács X. Oktatási és Népművelési Osztályának átszervezése*, BAZ Megye Tanácsa Végrehajtóbizottságának IX. Oktatási és Népművelési Osztály. XXIII – 12 5200–9–1/1951 X.

pártiskolán vett részt, amely az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésével megszűnt, és amikor Virág János vissza kívánt térni munkahelyére, a helye már be volt töltve.¹⁶ További sorsa egyelőre ismeretlen.

Az 1951. évi I. törvény értelmében felállított ÁEH megszervezése és kiépülése rendkívül gyorsan lezajlott. 1951 nyarára a hivatal már teljes létszámmal működött, a tanácsokhoz rendelt egyházi előadók illetménye meglehetősen magas, maximum havi 1400 forint volt.¹⁷ A magas fizetés egyértelműen mutatja, hogy milyen fontos pozíció volt az egyházi előadóké. A megbízottak, később előadók feladata a megyei tanácsok és a fővárosi tanács működési területén felmerülő egyházi ügyek intézése volt. Az előadók felett a szakfelügyeletet az ÁEH látta el. Az egyházi előadó folytatott tárgyalásokat az illetőségi területén működő egyházak vezetőivel, papjaival, intézkedett az egyes egyházi pozíciók betöltésével, az államsegély (*kongrua*) folyósításával kapcsolatos hatáskörébe tartozó ügyekben, ellenőrizte a hitoktatást, véleményezte és továbbította az ÁEH felé az egyházi épületek tatarozásával, építésével kapcsolatban benyújtott kérelmeket. Ellenőrizte továbbá a járási tanácsok egyházpolitikai munkáját, tájékoztatta az okmány-elnökeket a területükön szerzett egyházi információkról, tapasztalatairól. Az egyházi megbízottak rendszeres továbbképzésen vettek részt előadói tanfolyamok keretében,¹⁸ ahonnan megfelelő szakmai és ideológiai instrukciókkal térhettek vissza munkájukhoz.

Virág János tehát 1952 végén kezdte meg munkáját a BAZ megyei tanács egyházi megbízottjaként, első jelentése 1952. december 31-én kelt.¹⁹

1953 elejétől Virág János – hasonlóan a többi megye egyházi megbízottjához – kötelességének eleget téve rendszeresen megküldte a hivatal felé negyedéves, illetve négyhónapos munkatervét, melyekben az adott időszakban elvégzendő munkáról, aktuális feladatokról adott tájékoztatást. Természetesen ezek a munkatervek központi elvárások szerint készültek, melyekben meghatározták a munkaterv elkészítésének főbb szempontjait, a tervek készítés módszereit, illetve a munkaterv beküldésének határidejét.²⁰ A munkaterv minden esetben egy általános bevezetővel kezdődtek, melyben Virág röviden felvázolta azokat a politikai, gazdasági és egyéb szempontokat, amelyek fényében munkáját végezni kívánta, majd tömören értékelte az egyházak tevékenységét, illetve az ezzel kapcsolatban szükséges lépések megtételét. Ezt követően általában 2–3 fő pontba gyűjtve részletezte a teendőket. Ezek a következők voltak:

- I. Az egyházak tevékenységének felhasználása a béke érdekében.
- II. Az egyházakkal kötött megállapodások következetes betartása és betartatása.
- III. A klerikális reakció tevékenységének további korlátozása.

¹⁶ Virág János egyházi hivatali előadó régi beosztásába való visszahelyezése, BAZ Megyei Tanács iratai XXIII-3-643/1956.

¹⁷ Lásd pl. *Egyházi előadók besorolása*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C 00252/1951.

¹⁸ Ahol Marx, Engels, Lenin, Sztálin, Rákosi, továbbá Andics Erzsébet munkáin kívül Rákosi Mátyás és Nagy Imre kongresszusi beszédei, ill. az MDP KV határozatai alkották a kötelező irodalmat. Lásd *Egyházi előadó tanfolyamra való behívása*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C - 00375/1952, ill. *Előadói tanfolyam*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C - 00142/1954.

¹⁹ *December havi jelentés – 1952*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C - 00394/1952.

²⁰ Lásd pl. *Irányelvek az egyházi megbízottak 1954. évi első négyhónapos munkatervének elkészítéséhez*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C 017/1954.

Már az első, 1953. évi első negyedéves munkatervében felfigyelhetünk arra a rendkívül árulkodó mondatra, amely az egyházi tevékenység befolyásolásának mikéntjére, a felhasználható módszerekre ad példát:

Azokat a papokat, akik akadályozzák a termelés menetét, a sajtón [keresztül] vagy egyházfegyelmi kiszabásával, kongrua-megvonás javaslattal fogom a tevékenységüket megakadályozni.²¹

Természetesen már a munkatervekben is vissza-visszatérő jelenség, hogy a Virág János által leírtak nyelvtanilag nem helyesek, sőt néhol egyenesen értelmetlenek, de sokkal inkább érdemes felfigyelni a módszerekre. A lejáratus, az egyházfegyelmi, az oly gyakran alkalmazott kongrua-megvonás, vagy éppen az azzal való fenyegetés, illetve a sorból itt kimaradt, de mindenképpen ide tartozó *eldiszpozicionálás* módszere mind-mind rendelkezésre állt. Virág minden munkatervében hangsúlyozta a megyei tanács végrehajtóbizottságával, oktatási osztályával, a párt- és tömegszervezetekkel való együttműködés fontosságát is. A munkatervek fontos elemeit jelentették a kiszállások, amelyekről természetesen külön tervet is kellett küldeni a hivatalnak.²²

A tervek felvázolásával természetesen nem ért véget az előadó munkája. Minden hónapban jelentést kellett tennie az elvégzett munkáról, melyben az adott munkaterv adott hónapra vonatkozó feladatainak alakulásáról számolt be. Ennek alapját a megye járásaiból érkező, az adott területen történeteket tartalmazó jelentések adták.²³ A jelentések fontossága abban rejlik, hogy ezekből körvonalazódik, mi érdekelte igazán az Egyháziügyi Hivatalt. Ezek öt főbb csoportban foglalhatóak össze:

1. A hitoktatás.²⁴
2. A pedagógusok papokhoz, valláshoz való viszonya.
3. A „volt” szerzetesek, apácák tevékenysége.
4. A papok – és így a békepapok is – meddig mennek el a „népi demokrácia” támogatásában vagy támadásában.
5. Aktuális események kapcsán a hívek véleménye, hangulata.

A kommunista párt ateista szemléletéből adódóan iskola- és egyházpolitikájában értelemszerűen árgus szemekkel figyelte a hitoktatást, illetve az ifjúságpasztorációt. Majdnem minden je-

²¹ *Munkaterv az 1953. január 1-jétől március 31-ig végzendő munkához*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C – 006/1953.

²² Ilyen volt például az 1954. év február havi kiszállási terv, amelyből egyértelműen világossá válik, hogy milyen nehézsgű munka volt az egyháziügyi előadóké. BAZ megye az ország legnagyobb megyéje, a megbízott pedig napi bontásban járta a rábízott területet Ózdtól Mezőkövesdig, Sárospataktól Putnokig, Szikszótól Szerencsen át Abaujszántóig, egy rövid budapesti kitérővel. Ennek a feladatkörnek az ellátása – már ebből következően is – óriási munkabírást, és persze feltétlen lojalitást igényelt. Vö. *Kiszállási terv megküldése*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C 033/1954.

²³ Fontos megemlítenünk, hogy az egyháziügyi előadó továbbította a járáások felé a központból érkező utasításokat is, lásd *Szempontok az egyházakkal kapcsolatosan*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C 0012/a – 1954 (0065/1953).

²⁴ Természetesen külön kimutatás is készült a hitoktatásra jelentkezőkről: *Hittanbeiratásról jelentés és kimutatás*, BAZ Megyei Tanács TŰK iratai XXIII-1/C 0085/1953.

lentés tartalmaz ilyen jellegű részeket, melyek a jól ismert klisékben sem szűkölködnek: „A papok szívós és burkolt harcot folytatnak a tömegek megtartásáért”, „a klérus működése a hitoktatás vonalán a legélesebb”, „a lemorzsolódás folyamatban van” stb.

A jelentésekben megjelennek a pedagógusok papokhoz, valláshoz való viszonyulásáról készült megfigyelések, melyek a vallásüldözéstől az elvonómunkában nyújtott maximális segítségadásra keresztül a lehetőségekhez mért támogatásig ad képet a pedagógusok viselkedéséről. Természetesen az ezzel kapcsolatos problémafelvetésnek is volt helye a jelentésekben. Jó példa erre az 1955. évi április havi jelentés, amelyben Virág felhívta a figyelmet arra, hogy a „megyei oktatási osztályon az a nézet, hogy vigyék ki az iskolából a hitoktatást, mint nem odatartozót”, amivel kapcsolatban hibát abban látta, hogy a „a felső szervek ezt a vonalat nem kérik számon és nem segítik kellő pedagógiai módszerekkel a pedagógusnak ezirányú továbbképzését”.²⁵

Jelentős szerep jutott emellett a volt szerzetesek és apácák tevékenységéről készült feljegyzéseknek is. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a kommunisták úgy vélekedtek, hogy bár a rendek működési engedélyének megvonása megtörtént, tevékenységükkel nem hagytak fel. Az egyházi megbízottak egyik alapfeladata volt továbbá a papok és így természetesen a békepapok tevékenységének nyomon követése. Virág jelentéseiben visszatérő megállapítás, hogy a megye „papi békebizottsága aktív munkát csak állandó unszólásra végez”,²⁶ aminek okát a központból való irányítás hiányában látta.

A papokkal kapcsolatosan felmerülő problémák megoldására Virág előszeretettel alkalmazta a személyes megbeszéléseket,²⁷ vagy ha az kevésnek bizonyult, figyelmeztetéssel vagy akár eljárás indításával próbált megoldást találni. A jelentésekben hasonló fontossággal bírt az éppen aktuális események kapcsán a hívek körében megfogalmazódó vélemények feltárása is.

Az 1955. évi április havi jelentés hüen tükrözi, hogyan állt össze egy havi jelentés, ráadásul betekintésre ad lehetőséget, hogy közelebbről is megismerjük Virág Jánost.

Virág elvtárs nem volt csúcsvezető, de mindenképpen bizalmi állás volt az övé, felelősségteljes és fontos munka, így érdemes néhány szót szentelni ennek a jelentésnek.

Az elmúlt havi jelentéseimben részletesen ismertettem az eseményeket, így jelenleg a negyedéves lejárt munkatervemben elvégzett értékelés szerint adok tájékoztatást a megyénk egyházpolitikájáról, szemléltetve benne az elmúlt hónap tevékenységeit.

Az egyházak tevékenységei az állandó sokoldalú szervezkedésekben mutatkoztak meg a tömegek magukhoz való tömörítéséért. Módszereikben a nyilvánosságot kerülik és tevékenységeiknek legális szintű tüntetés fel és a kapott engedményeket igyekeznek bővíteni és a megjelölt kultúra fejlesztéséhez igyekeznek hozzátapadni a maguk szempontjainak érdekei szerint, mint támogatók, hogy ezen keresztül is a szervezkedéseiket biztosíthassák.

²⁵ Április havi jelentés, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C – 0039/1955.

²⁶ Lásd pl. Március havi jelentés, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C – 0012/a/1954.

²⁷ Legalábbis a jelentésekben rendszeresen utal ezekre. Konkrét beszélgetéseket tartalmazó dokumentumok még nem kerültek elő, ami viszont egyáltalán nem meglepő, ugyanis ezek az *elbeszélések* – bevett gyakorlat szerint – ritkán kerültek rögzítésre, egyrészt mivel ezek a megbeszélések amolyan félig hivatalos formában zajlottak, másrészt hogy ne legyen nyoma, ne lehessen hivatkozási alap.

A húsvéti egyházi rendezvényeket értékelve ezek a tények domborodtak ki, hogy egyes helyeken a megszervezett [...] segítségével tömeg demonstrációs körmeneteket igyekeztek biztosítani. [...]

Ezeket a lehetőségeket segítették az említettek, hogy állami szerveinknek az engedmények határai nincsenek megszabva és a taktikai harchoz nem kellő a felkészültségük.

Ebből is világosan láthatjuk, de ha ez nem lenne elég, a jelentés értékelésében is egyértelműen megjelenik, hogy Virág elvtárs „fogalmazása, a mondatok szerkesztése nem elég gördülékeny, és több esetben nehezen érthető”.²⁸

Az elkészült jelentéseket ugyanis a központ folyamatosan értékelte, és ezt az előadónak megküldte. Ezek az értékelések egy általános és egy részletes részből álltak. Virág János jelentéseit minden esetben elfogadták.²⁹ Az általános részben rámutattak a jelentés pozitív (a párt- és állami szervekkel való együttműködés, a baloldali túlzások elleni harc, a papság hogyan akarja felhasználni a maga javára az új helyzet adta lehetőségeket, intézkedéseinek helyességét, az egyházak papjainak a hitélet kiterjesztése érdekében alkalmazott módszerek ismertetése stb.) és negatív (nem ad közlést saját véleményéről, a papokkal folytatott megbeszélések tapasztalatairól, munkaterve értékelésének hiányáról, rendezetlenség, kiszállási ütemterv megküldésének hiánya stb.) mozzanataira, míg a részletes értékelés során az egyes konkrét ügyekkel kapcsolatos megállapításokat közölték az előadóval.

Az 1955. évi január havi jelentés részletes értékelésében szerepel az a mondat – ennek szem előtt tartására hívták fel Virág János figyelmét –, amely a kommunista gondolkodásra oly jellemző:

Mivel légüres tér nincs, ahova mi nem megyünk be, oda befurakodik az ellenség a maga káros elméletével.³⁰

A megyei megbízottnak ezen túl egyes konkrét eseményekről (eseményjelentés)³¹ vagy éppen az általános helyzetről (összefoglaló jelentés)³² is be kellett számolnia a hivatalnak, csakúgy, mint egyes konkrét ügyekről, melyekről a központ információ kért.

Ennek szemléltetésére rendkívül alkalmas R. Gy. református pap ügye. Két iratról van szó, egy 1953-as rendőrségi jelentésről,³³ illetve egy 1954-es előadói jelentésről.³⁴

R. Gy. ügye akkor robbant ki, amikor T. I. helyi lakos a tanácshoz fordult, és panaszt tett a pap ellen, hogy bár házasságot ígért neki, nem hajlandó elvenni. A szembesítés során a pap ta-

²⁸ Virág elvtárs április havi jelentésének értékelése, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C – 0039/1955.

²⁹ Legalábbis az eddig előkerült értékelések tükrében.

³⁰ Virág elvtárs január havi jelentésének értékelése, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C – 0039/1955.

³¹ Lásd például az 1953. május 21-én, illetve 1954. január 29-én kelt eseményjelentést: *A képviselőválasztás értékelése és eseményjelentés*, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C 048/1953; *Eseményjelentés*, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C 0012/1954).

³² Pl. *Borsod megye egyházpolitikájáról összefoglaló jelentés*, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C – 0012/1954.

³³ R. Gy. [...] pap ügye, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C 048/1953.

³⁴ R. Gy. [...] református pappal kapcsolatos jelentés, BAZ Megyei Tanács TÜK iratai XXIII-1/C 0012/1954.

gadta az ellene felhozott vádakat. Felháborodásában visszatért a templomba, ahol megkongatta a harangokat – hogy összehívja a presbitereket tanácskozás céljából –, minek következtében 200–250 fő gyűlt össze. Miután kiderült, miről van szó, a felbőszült tömeg a tanácsháza elé sietett, és T. I. kiadását követelte. A rendőrségi jelentés lincshangulatról beszél, amely csak a hölgy – ÁVH-s gépkocsin történő – kimenekítését követően csökkent. A pap a község elhagyásán gondolkodott, ami végül be is következett, mint ahogy az a későbbi jelentésből kiderül.

Az ügyel kapcsolatban több dolog érdemel mindenképp említést. Egyrészt Virág kongrua-megvonásra, majd annak '54-es szükségtelenségére tett javaslata, ami – mint azt már említettem – nemcsak lehetősége, hanem kötelessége volt a megbízottnak.³⁵ A másik fontos dolog, hogy meglehetősen hosszú idő telt el az eset és az újbóli előtérbe kerülése között,³⁶ ami bizonyítja számunkra, hogy aki egyszer a hivatal látókörébe került, azt nem felejtették el, és biztosak lehetünk abban, hogy ha szükség lett volna rá, fel is használták volna a pap ellen. Harmadrészt pedig érdemes felfigyelnünk arra a tényre, hogy a református pap milyen nyíltan vállalta fel igazának védelmét, s nem riadt meg fellépésének esetleges következményeitől, ami semmi képp nem tekinthető általános reakciónak ebben az időben.

A kommunista diktatúra célja – többek között – a társadalom totális kontrolljának megvalósítása volt. Ennek alkotta egyik szegmensét az Állami Egyházügyi Hivatal, amely a Virág Jánoshoz hasonló, hithű káderek munkáján keresztül felügyelte és ellenőrizte nemcsak az egyházakat, hanem a híveket is. Virág János nem volt csúcsvezető, de egyházügyi megbízotti munkája nélkülözhetetlen volt a hatalom számára, ugyanis rajta keresztül informálódhatott leghatékonyabban a vallásos társadalomról. A hozzá hasonló öntudatos kommunisták adták a társadalom teljes ellenőrzési rendszerének alapját.

*

A rendszerváltást követően, immár remélhetőleg demokratikus viszonyok között a társadalomnak kötelessége elszámolni múltjával. Természetes azonban, hogy körültekintő eljárásra van szükség, mert a hatalom különféle elnyomó szervei által készített jelentésekbe végeredményben bármi bekerülhetett. Ennek ellenére ezek a dokumentumok nagy segítségünkre lehetnek a kor szellemének megértésében, értékes forrásai az eljárások menetének. Habár az Egyházügyi Hivatal iratanyagának feldolgozása még éppen csak elkezdődött, és rendkívül nagy feladat áll a kutatók előtt, a dokumentumok feltárására feltétlenül szükség van, természetesen nemcsak a kor szak megismerése szempontjából, hanem hogy akaratlanul ne kövessünk el hasonlót, s az ezirányú szándék pedig nyilvánvalóvá váljék mindenki előtt.

A totalitárius államok egyik fontos jellemzője a lakosság széles körű és állandó megfigyelése. Mindez a különböző diktatúrákban nem elszigetelten, hanem általános érvénnyel jelentkezik. Nem kell különösképpen bizonygatni, hogy az ötvenes évek magyar – és a hasonló kelet-európai – állambiztonsági módszerek kialakulásához a *szovjet elvtársak* milyen mértékben járultak

³⁵ Az egyes papokkal kapcsolatos javaslatától a kongrua-megvonástól (vagy éppen megadásáról, növeléséről) az adott pap elmozdításáig (eltávolítás vagy magasabb egyházi pozícióba javasolás) terjedhetett.

³⁶ Az, hogy véletlenül vagy valamilyen céllal, végeredményben mellékes.

hozzá, ugyanakkor a lakosság teljes kontrollja, a katolikus egyházat érintő jelentések nem a kommunista diktatúra találmányai, hanem minden totális diktatúra jellemzője.

A feldolgozás során figyelembe kell vennünk az adatvédelmi törvényt, mert a jelentéseknél az igazi problémát az a több száz, sőt ezer személy okozza, akik a jelentésekben szerepelnek. Korántsem lehet és szabad készpénznek venni mindent, ami egy adott jelentésben egy adott emberrel kapcsolatban megfogalmazásra került, viszont a kutatók nem hátrálhatnak meg a feladat elől emiatt, ugyanis a források feltárására, az ebből szerzett információk feldolgozására mindenképpen szükség van. Ennek hiányában ugyanis komolyan sérülhetne a társadalom igazságérzete.

Remélhetőleg módja nyílik a kutatóknak hogy a közelmúlt eseményeinek elfogulatlanul feltárhassák, a rendszer működésének nagy nyilvánosság előtt bemutatthassák, elősegítve ezzel a demokrácia mint intézményrendszer megszilárdulását, és megóva a magyarságot még egy hasonló fél évszázad gyötrelmeitől.

Felhasznált irodalom

- BALOGH 1991 – BALOGH Margit: *Egyházi hivatalok*, História 1991/5–6.
- BALOGH–GERGELY 1993 – BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*, História, Budapest, 1993.
- BALOGH–SZABÓ 2002 – BALOGH Margit – SZABÓ Csaba: *A Grósz-per*, Kossuth, Budapest, 2002.
- GERGELY Jenő: *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*, Kossuth, Budapest, 1985.
- GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944 után. Előadások a Történettudományi Intézetben*, 13. füzet, Budapest, 1991.
- GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*, Kossuth, Budapest, 1977.
- GERGELY Jenő: „A Szentírás szava a párt szava!” – 1952, História 1993/5–6.
- GERGELY Jenő: *A szétválás konfliktusai. A magyar állam és a katolikus egyház viszonya 1945 és 1951 között*, Társadalmi Szemle 1989/6.
- Grósz-per* 2001 – *A Grósz-per előkészítése 1951*, szerk. Szabó Csaba, Osiris, Budapest, 2001.
- Hangulat-jelentések 2000 – Egyházi hangulat-jelentések 1951, 1953*, szerk. Szabó Csaba, Osiris, Budapest, 2000.
- IZSÁK–NAGY 2004 – IZSÁK Lajos – NAGY József: *Magyar történeti dokumentumok 1944–2000*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
- KÖBEL 2005 – KÖBEL Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *A pártállam és az egyházak*, Rejtjel, Budapest, 2005.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország XX. századi története*, Osiris, Budapest, 2002.
- SZÁNTÓ 1990 – SZÁNTÓ Konrád: *Az egyházi hivatal titkai*, Mécses, Budapest, 1990.
- SZÁNTÓ Konrád: *A megvilkolt katolikus papok kálváriája*, Mécses, Budapest, 1992.
- Szöveggyűjtemény 2000 – Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999, I–II.*, szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2000.

Levéltári források

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Titkos Ügykezeltési iratai XXIII-1/C.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tanácsa Végrehajtóbizottságának IX. Oktatási és Népművelési Osztály. XXIII – 12.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tankerületi Főigazgatóság XXIV-501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Titkárságának iratai XXIII-3.

